

OVER VRIENDSCHAP

Inleiding van Suzanne Biewinga voor de Vrienden van de Musea Zutphen

6 oktober 2020

Als filosoof en vriend van de Musea Zutphen kan het niet mooier: een verhaal mogen houden over een interessant filosofisch onderwerp, *vriendschap*, voor een Vereniging van Vrienden waarvan ik zelf lid ben.

Mijn verhaal is deels al bijna twee en een half millennium oud. Maar het sluit ook aan bij een agendapunt van de ledenvergadering die zojuist werd gehouden: een mogelijke contributieverhoging. Over die verhoging bestaan grote twijfels, want we kennen lang niet alle leden van de Vrienden van de Musea Zutphen persoonlijk. Waarom zijn mensen Vriend? Hoe blijft het lidmaatschap betaalbaar voor alle 700 leden? Wat is het beste voor de Musea?

Zulk soort vragen kwamen bij de voorbereiding van dit verhaal ook in mijn hoofd op. Ik vroeg mij af: Kun je eigenlijk wel vriend zijn van een museum? Ben je dan vriend van een gebouw, een collectie, de mensen die er werken, een idee? Is het museum, dat een ding is en geen levende mens, dan ook jouw vriend? Ik vroeg me af in hoeverre wij, omdat we vrienden zijn van de Musea, ook elkaars vrienden zijn. Het gezegde luidt immers dat de vrienden van mijn vrienden ook mijn vrienden zijn. En waarom zijn we specifiek bevriend met deze Musea?

Ik zal in mijn inleiding ingaan op het begrip vriendschap: wat is dat, vriendschap? Ik doe dat vooral aan de hand van Aristoteles, Grieks filosoof uit de vierde eeuw voor onze jaartelling. Na Aristoteles geef ik twee korte aanvullingen vanuit de filosofie van Kant, de grote filosoof van de Verlichting. Ik ben gaan googelen op de websites van de Musea en van de Vrienden om mijn verhaal toe te passen op onze Vriendenvereniging en van de Musea Zutphen. Zo koppel ik de theorie aan onze praktijk zoals we hier bijeen zijn.

Aristoteles over vriendschap

Er is in de loop van de eeuwen heel wat afgefilosofeerd over vriendschap. Vrijwel al deze gedachten bouwen voort op een verhandeling van Aristoteles. Aristoteles, leerling van Plato en leermeester van Alexander de Grote, was een buitengewoon goede denker en scherp waarnemer. Hij wordt gezien als een van de grondleggers van de filosofie en ook als een van de eerste wetenschappers. Aristoteles was een empirist: hij keek, hij peuterde dingen uit elkaar en baseerde zijn theorieën op wat hij waarnam. Zo ook vriendschap.

Aristoteles nam waar dat mensen sociale wezens zijn. Wij kunnen in het wild misschien als dieren overleven, maar een menswaardig, gelukkig leven is alleen mogelijk in gemeenschap. In zijn geval was dat de Griekse stadstaat, de *polis*. Daarom zei hij: mensen zijn politieke dieren. Ik citeer:

Je kunt als mens geen gelukkig leven hebben zonder vrienden
met wie je samenleeft, gesprekken voert en van gedachten wisselt.

In deze zin van Aristoteles valt meteen op dat vriendschap iets wederkerigs is. Je doet het samen. In je eentje vriend zijn gaat niet. Er valt nog iets op: vriendschappen kosten tijd en aandacht. Aristoteles zei dan ook, 'wie veel vrienden heeft, heeft geen vrienden.' Grossieren in vrienden op social media zou niet zijn ding zijn.

Aristoteles en de Griekse filosofen van zijn tijd onderscheidden drie verwante woorden: *eros*, *agapè* en *philia*.

Eros, erotische liefde ging voor de Grieken van de verliefdheid op een mooie jonge jongen tot houden van de 'schoonheid op zichzelf'. Liefde kan wederkerig zijn maar (helaas) ook eenzijdig.

Eenzijdigheid geldt ook voor *agapè*, naastenliefde. Naastenliefde werd een belangrijk woord in de tijd na Aristoteles, de Hellenistische tijd en het Christendom. Toen werd steeds meer belang gehecht aan belangeloze inzet voor een ander. Zoals in het bijbelverhaal van de *barmhartige Samaritaan* die een vreemde helpt die is beroofd en in elkaar geslagen.

Of zoals wij het kennen: iemand redden uit de golven vanuit een impuls van medeleven, niet omdat je daarvoor beloond zult worden.

Philia, vriendschap, heeft een ander karakter. Vriendschap is altijd wederzijds. Je kunt eenzijdig van iemand houden of iemand haten. Eenzijdig ben je misschien een fan, in het geheim verliefd, een anonieme weldoener of een hinderlijke stalker. Maar geen vriend. Vriendschap is tweezijdig.

Aristoteles nam in de polis van Athene drie soorten van vriendschap waar. Als eerste de *vriendschap van het nut* waarin je goede dingen voor elkaar doet. De tweede soort is de *vriendschap van het genieten* waarin je samen tijd doorbrengt en leuke dingen doet. De derde en hoogste soort is de *vriendschap van de deugd*. Dat is volgens Aristoteles een vriendschap tussen mensen die proberen het goede na te streven. In de taal van deze tijd zouden we zeggen, vrienden die op een vergelijkbare manier in het leven staan en elkaar herkennen in wat zij belangrijk vinden en in de keuzen die zij maken. Ik zal deze drie niveaus van vriendschap toelichten en kijken hoe zij van toepassing zijn op onze Vereniging en de Musea.

Vriendschap van het nut

In een vriendschap van het nut ben je met een ander bevriend omdat het je iets nuttigs oplevert. Bijvoorbeeld burens die in vakantietijd op elkaars huis passen, netwerkcontacten die misschien ooit profijtelijk zijn of een ouderwets huwelijk waarin hij voor het inkomen zorgt en zij de huwelijkse diensten uitvoert. Een vriendschap van het nut hoeft niet hoogdravend te zijn maar het belang ervan is niet te onderschatten. Nuttige vriendschappen laten de samenleving draaien. In zakelijke relaties zijn het de warme contacten die werken, ook bij niet-commerciële instellingen zoals de Musea Zutphen.

Ik ga op zoek naar vriendschap van het nut op de website van de Musea. Op de homepage vind ik niets over vrienden. Maar ik zie wel een knopje 'steun'. Als u het zoekt, je moet even goed kijken. Het is een klein lichtblauw knopje rechts bovenaan, buiten het hoofdmenu.

Achter dat knopje zitten zes doorklik-mogelijkheden: Vereniging Vrienden van de Musea Zutphen, Fiscale voordelen en ANBI-status, Eenmalige donatie, Partners, Schenken & nalaten, Sponsors. Het maakt duidelijk dat de Musea vinden dat de Vrienden er zijn tot *steun* van de musea. En inderdaad, als je doorklikt en leest wat de Musea over de vrienden te vertellen hebben, dan zie je dat het hoofddoel van de vereniging is:

de Musea te ondersteunen, onder andere in financiële zin, bij collectieaankopen, maar ook bij tentoonstellingen en projecten.

Meteen daaronder is te lezen dat de steun op prijs wordt gesteld:

Dankzij de Vereniging Vrienden Musea Zutphen hebben de Musea Zutphen de afgelopen jaren de collecties van het Stedelijk Museum Zutphen en Museum Henriette Polak kunnen uitbreiden.

Dat is fijn, als je steun biedt, is het prettig als de ontvanger daar dankbaar voor is. Aristoteles zei daarover dat als een rijke vriend een arme vriend iets geeft, er wel iets tegenover moet staan. Vriendschap is immers een wederkerige relatie, ook in de uitvoering. Als je geen geld of goed hebt om terug te geven, dan kun je in elk geval de gulle gever *eer* bewijzen door je dankbaarheid te uiten. Het is de vraag of zo'n klein blauw knopje en een enkel woord van dank genoeg is voor een evenwichtige en duurzame vriendenrelatie. Daar kom ik zo op terug.

Eerst ben ik benieuwd wat de Vrienden te zeggen hebben over vriendschap van het nut.

Op hun homepage staat:

Voor musea is het van belang dat zij veel Vrienden achter zich weten. Ook voor de Musea Zutphen. Bent u nog geen Vriend, maar wilt u het wél worden meldt u zich dan aan. Wij hopen u binnenkort te ontmoeten!"

Ook volgens de Vrienden draait de vriendschap om het nut ervan. *Voor de Musea*.

En andersom? Wat is het nut van deze vriendschap voor de Vrienden? Voor ons zoals we hier zitten? Dat blijkt heel wat te zijn. De site van de Musea zegt:

Voordelen van het lidmaatschap zijn o.a. gratis toegang tot beide musea, uitnodigingen voor openingen en previews, inleidingen door curatoren van de tentoonstellingen en een uitgebreid activiteitenprogramma.

De musea doen dus iets terug. Aantrekkelijke voorrechten die er niet voor iedereen zijn.

Over activiteiten lees ik meer op site van de Vrienden zelf:

De vrienden ontvangen regelmatig onze Vriendenbrief. Hierin staat informatie over de mogelijkheid tot deelname aan cursussen, excursies en andere activiteiten.

Zelfs in coronatijd werd onlangs het *vriendencafé special* met gedichten van stadsdichter Otteline van Panthaleon van Eck bij zes kunstwerken uit het Henriëtte Polakmuseum en daarbij een kunsthistorische toelichting van Jaap Nijstad. Dat was een mooie coronaproof 'excursie' zonder te hoeven reizen.

Vriend zijn van de Musea is dus niet alleen nuttig, het is ook leuk. Dat is geen onbelangrijke conclusie want Aristoteles leert dat vriendschappen van het nut terloopse vriendschappen zijn. Je ruilt ze gemakkelijk in voor iemand anders die je beter schikt. Immers, ook andere burens kunnen op je huis passen als je met vakantie bent. Maar als je nut combineert met een vriendschap van het genieten, wordt zo'n vriendschap steviger. Dat zien de Vrienden ook in. Want op de site staat:

Deze activiteiten dienen om de band met de Vrienden te onderhouden en te versterken.

Daarmee beland ik bij de tweede soort vriendschap, die van het genieten.

Vriendschap van het genieten

Aristoteles zegt dat het fijn is om met je vrienden samen te zijn, samen tijd door te brengen, samen dingen te doen waarvan je beiden geniet. Hij noemt als voorbeelden samen drinken, dobbelen, sporten of op jacht gaan. In ons geval genieten we niet van dobbelen en de jacht maar van de activiteiten van de Musea en de Vereniging van Vrienden, zoals interessante openingen, rondleidingen, excursies naar bijzondere tentoonstellingen en op de terugweg wijn en tomaatjes.

Volgens Aristoteles is ook een vriendschap van het genieten vluchtig. Maar, ik zei het al, de combinatie van nut en genieten is een stuk steviger. Als de vrienden genieten van hun vriendschap, zullen zij die vriendschap niet snel opgeven en zich blijven inzetten voor de Musea.

Al met al blijkt de vriendschap tussen Musea en Vrienden wederkerig te zijn, beide partijen ontlenen er wat aan. Maar er is ook een opvallend verschil en dat wringt een beetje. Wat voor de Musea puur een nuttige vriendschap is, is voor de Vrienden een vriendschap van het nut én het genieten. Dat weegt – als het goed is – zo'n beetje tegen elkaar op. Maar het vraagt aandacht om het evenwicht in de vriendschap en daarmee de duurzaamheid ervan te bewaren. Misschien ligt het succes van onze vriendschap met de Musea wel in het derde soort vriendschap dat Aristoteles onderscheidt, die van de deugd.

Vriendschap van de deugd

Een vriendschap van de deugd is volgens de Aristotelische filosofie de meest edele en meest duurzame soort vriendschap. Een vriendschap van de deugd houdt verband met de manier waarop je in het leven staat, wat jij in het leven belangrijk vindt. Voor de Grieken betekende deugd het versterken van je goede karaktereigenschappen. Zij probeerden te leven volgens vier spildegden: moed, verstandigheid, rechtvaardigheid en maathouden. Door zo te leven streefden zij naar het *ware*, *goede* en *schone*.

Dat klinkt misschien nogal braaf en stichtelijk maar dat is het niet. De braafheid en stichtelijkheid kwamen pas eeuwen later in onze cultuur toen mensen gingen geloven dat de mens geneigd is tot alle kwaad. De Grieken waren ervan overtuigd dat mensen van nature geneigd zijn tot het goede: wij *moeten* niet goed doen maar wij *willen* dat graag en we *kunnen* het ook. Als wij ons karakter ontwikkelen.

Daarbij zijn volgens Aristoteles vrienden nodig. Vrienden waarderen het goede in de ander. Zij zijn elkaar tot voorbeeld en nemen elkaars goede eigenschappen over. Vrienden helpen elkaar met het verbeteren van hun karakter door feedback te geven. Al zag ook Aristoteles wel in dat je daar voorzichtig mee moet zijn; mensen zijn gauw gekwetst.

Volgens Aristoteles zijn de drie vormen vriendschap goed te combineren. Vrienden van de deugd genieten ervan samen hun tijd door te brengen en ze bewijzen elkaar graag nuttige diensten. Die combinatie is de stevigste vriendschap.

Terug naar Musea: Waar is vriendschap van de deugd te vinden op de sites van de Musea en de Vrienden? Bij de Vrienden klik ik door naar de statuten van de Vereniging. Daar staan vier doelen. De eerste twee doelen gaan over nuttige vriendschap: het ondersteunen van de

Musea en het bijdragen aan de bloei van de Musea. Maar de volgende twee gaan niet over vriendschap van het nut en ook niet over genieten:

- Het bevorderen van educatieve activiteiten.
- Het bevorderen van de belangstelling voor de kunst in algemene zin en de geschiedenis van Zutphen.

Het gaat de Vrienden – ons hier – niet alleen om de Musea Zutphen maar om kunst en cultuur, geschiedenis in meer algemene zin. Dat is wat de Grieken het *ware, goede* en *schone* noemden. Wij zijn dus niet alleen vrienden van het nut en het genieten maar ook van de deugd. Wij willen, volgens de statuten van onze Vereniging, een samenleving waarin kunst en cultuur floreren en belangstelling voor geschiedenis wordt hooggehouden.

Ook een vriendschap van de deugd moet wederzijds zijn om vriendschap te zijn. Daarom zoek ik op de site van de Musea of daar ook iets van deugd is te vinden. Ik vind het missie-statement van de musea:

De Musea Zutphen – het Stedelijk Museum Zutphen en het Museum Henriette Polak – werken vanuit de overtuiging dat kennis, waardering en beleving van kunst, cultuur en geschiedenis essentieel zijn voor persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling.

Kortom, de vrienden delen met de Musea de liefde voor kunst en cultuur. Onze vriendschap is niet alleen een vriendschap van het nut of het genieten maar ook een vriendschap van de deugd. De vriendschap is een weerspiegeling van onze liefde voor kunst en cultuur en onze belangstelling voor geschiedenis. Maar als de liefde en de idealen die wij delen veel ruimer zijn dan de Musea Zutphen, waarom zijn we dan uitgeremd bevriend met *déze* musea?

Vriendschap en rechtvaardigheid

Vanaf de antieke filosofie in het oude Athene tot vandaag de dag is het een klemmende vraag gebleven: Hoe verhoudt vriendschap zich tot rechtvaardigheid? Wij houden van onze vrienden en zetten ons in voor hun welzijn. Meer dan voor het welzijn van anderen. Maar die anderen zijn niet minder, ze zijn alleen verder weg. Al meer dan tweeduizend jaar blijft de vraag onopgelost: Hoever ga ik voor mijn vrienden? En hoever ga ik voor alle anderen? Hoe rechtvaardig is dat?

Wij zetten ons als vrienden in voor de Musea Zutphen. Niet voor alle musea in de hele wereld. Terwijl er vast musea zijn die onze steun nog harder nodig hebben. Zijn we dan niet heel onrechtvaardig en dus ondeugdelijk bezig?

Natuurlijk, we kunnen niet alle musea steunen, dus steunen we de musea in Zutphen. Want we zijn mensen van vlees en bloed en onze krachten zijn beperkt. We moeten kiezen. Aristoteles nam *maathouden* aan als hoogste van de vier spildeugden. Niet te veel, niet te weinig, de gulden middenweg volgen. Als we dat doen, mogen we hopen dat andere mensen in hun woonplaats hetzelfde doen en daar de lokale musea steunen.

Toch is er een beroemde filosoof die met dit pragmatische antwoord geen genoegen neemt. Immanuel Kant heeft er meer over te zeggen.

Kant leefde in de achttiende eeuw, de tijd van de Verlichting. Hij wil af van het feodalisme, de bevoogding door kerk en adel. Hij pleit voor vrijheid en gelijkheid van alle mensen in een democratische samenleving van zelfstandige burgers waarin mensenrechten gewaarborgd

zijn. Kants samenleving is niet een stadsstaat, zoals het oude Athene van Aristoteles. Volgens Kant beslaat onze polis de hele wereld.

Misschien verwacht u dat als Kant het heeft over vrijheid en gelijkheid, hij ook pleit voor broederschap. Dat doet hij niet. Liever heeft Kant het over vrienden. Want broeders zijn ongelijk ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de vader die boven hen staat in de hiërarchie van kerkvaders en de oude familie- en clanverbanden waarvan Kant wil loskomen.

Vriendschap is een belangrijk element in de filosofie van Kant. Hij borduurt voort op het verhaal van Aristoteles en werkt de drie soorten vriendschap uit als vriendschap uit behoefte, vriendschap vanwege gedeelde smaak en vriendschap uit gedeelde intentie. Dat is nu verder niet van belang maar er zijn twee belangrijke aanvullingen die ik wel kort wil noemen.

1^e aanvulling van Kant: de ware mensenvriend

Naast persoonlijke vriendschap heeft Kant het over 'ware mensenvrienden'. Dat zijn de mensen die vinden dat vriendschap een recht is dat aan alle mensen toekomt. Niet in de vorm van de liefde die je koestert voor een persoonlijke vriend maar wel als algemene, redelijke welwillendheid en respect voor iedere andere mens. Kants filosofie impliceert dat vriendschap niet alleen gaat over persoonlijke relatiëvorming maar ook om politiek engagement.

Aristoteles zei: 'Wie veel vrienden heeft, heeft geen vrienden.' Als het gaat om persoonlijke vrienden, zou Kant het zeker daarmee eens zijn. Maar in zekere zin keert de filosofie van Kant de uitspraak van Aristoteles ook om: Wie geen ware vriend is van alle mensen, is eigenlijk geen vriend.

Toegepast op ons en onze vriendschap met de Musea, geeft Kant een ander advies dan Aristoteles. Waar Aristoteles zegt 'maathouden', staat bij Kant de spildeugd van de rechtvaardigheid voorop. Dat vraagt van ons dat we niet alleen de persoonlijke vriend zijn van de Musea Zutphen maar in principe ook solidair zijn met musea elders in de wereld.

2^e aanvulling van Kant: welwillendheid en respect

Kant ziet een persoonlijke vriendschap als een bijzondere relatie tussen mensen. Je vriend is degene met wie je vertrouwd kunt zijn. Ook al ken je niet alle geheimen van de ander (of van jezelf), je deelt wel informatie die je niet zomaar op straat gooit. Vriendschap ontstaat op basis van een specifiek gevoel dat je hebt voor deze andere mens. Dat gevoel bestaat volgens Kant enerzijds uit welwillendheid, anderzijds uit respect.

Vanuit welwillendheid wil je dat het goed gaat met jouw vriend en daar doe je ook je best voor. Kant benadrukt dat je als vrienden geniet van dingen samendoen omdat je elkaars smaakoordeel deelt. Hij vindt samen genieten intiem en waardevol. Vanuit de liefde die je voelt voor je vriend, wil je graag *dichtbij* zijn. Welwillendheid gaat daarom gepaard met een neiging tot versmelting.

De andere kant van vriendschap is respect. Je respecteert de eigenheid van je vriend die je als persoon nooit helemaal kunt kennen. Net zomin als je jezelf ooit helemaal kunt

kennen, voegt Kant daaraan toe. Als vriend houdt je daarom voldoende *afstand* zodat je vriend ruimte houdt om zichzelf te zijn. Want verwaarlozing door je vrienden in pijnlijk maar weinig is zo vervelend als vrienden die bovenop je gaan zitten.

Als ik dit inzicht van Kant toepas op onszelf als Vrienden van de Musea Zutphen, dan is duidelijk dat ook wij elkaar als vrienden niet helemaal kennen. Bijvoorbeeld, van lang niet alle 700 vrienden is bekend waarom zij precies lid zijn van de Vereniging. Allerlei motieven kunnen een rol spelen en misschien verschuiven die motieven ook wel in de loop van de tijd. Een vriend van het nut kan best een vriend van het genieten worden of vriend van de deugd en andersom.

Zo blijft de vraag waarom wij Vriend zijn van deze Musea in algemene zin onopgelost. Want, zegt Kant, omdat wij voor elkaar en voor onszelf uiteindelijk een geheim zijn, zullen we die vraag nooit helemaal kunnen beantwoorden. Maar ook al is een algemeen antwoord niet mogelijk, ik hoop dat ik u handvatten heb aangereikt voor een persoonlijk antwoord. Ik leg de vraag daarom terug bij u allen persoonlijk: Waarom bent ú vriend van de Musea Zutphen?

Misschien is er echter geen beredeneerd antwoord mogelijk en kunt u voor een antwoord uiteindelijk slechts vertrouwen op uw gevoel. Daarom sluit ik af met Montaigne. Michel de Montaigne schreef zijn beroemde filosofische essays in tijd van de renaissance. In zijn essay over vriendschap geeft hij een lyrische beschrijving van zijn vriendschap met de overleden Etienne de la Boétie. Montaigne vraagt zich af: waarom juist deze vriend? Hij zoekt en zoekt maar vindt geen redelijk antwoord. Hij besluit: *Omdat jij het was. Omdat ik het was.*

Ik dank u voor uw aandacht.